

1. Борщак

Пилип Ораиж —

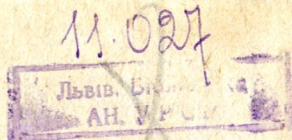
КНИЖНИК

0640
18435
27

до Бібліотеки
наукового
товариства
им. Шевченка
Львів
Ранні І. 1929

Львів. Бібліотека
АН УРСР

~~А. М. Мухомор~~
~~Ранні І. 1929~~

ПИЛИП ОРЛИК—КНИЖНИК.

(За невиданими документами).

В низці українських діячів минулого постать Пилипа Орлика, наступника Мазепи й шефа українських сепаратистів протягом 30 років, є одна з найцікавіших. Нам не раз вже доводилося торкатися різних моментів діяльності й морального обличчя Орлика¹⁾, й сподіваємось, що колись пощастить нам видати в світ виготовані до друку книги присвячені Орликові та його Діяріуш.

Але Орлик був не тільки політичний лідер і цікава з морального погляду людина, був це також один з найосвіченіших людей українського 18-го століття. Залишаючи до иншого разу й до иншого видання освітлення культурної постати Орлика, ми зупинимось тут на одній рисі Орлика—на його відношенні до книг. Орлик—бібліофіл, Орлик—ерудит, бібліотека Пилипа Орлика одне слово „Пилип Орлик—книжник“ ось зміст нашої статті.

І. Бібліофіл.

Ще студентом Київсько-Могилянської Академії Орлик відчув в собі нахил до бібліофілії, й тут, певно, почалася знаменита книгозбірня Орлика, від якої нічого не залишилося. У жовтневі дні 1708 р. найбільша її частина розділила долю цілого Батурина, де так „изрядно“ погосподарював Меньшиков. А ті бібліофільські уніки, що Орлик разом з иншими дорожочинними речами захопив із собою, загинули десь під Переволочною. „І тоді я втратив все своє рухоме й нерухоме майно... старі гарні книги“... скаржився геть пізніше, 26 травня 1730 р. Орлик в листі до Віленева, французького амбасадора в Царгороді.

Може, на бібліофільській нахил Орлика вплинув Стефан Яворський „улюблений мій вчитель, конфідент і добродій“, якого Орлик був учнем в Академії й якого не забував до кінця свого життя, що видно хоч би з того, з якою жадобою Орлик хапав в Солуні вістки про життя й діяльність Яворського²⁾. А Яворський був одним з найславніших українських книжників. Це він залишив нам таке зворушливе „плачевное книгам целованіє“ (1721 р.), де за рік до смерти прощається латинськими виршами зі своєю бібліотекою³⁾.

На еміграції, блукаючи по балканських горах від Бухаресту до Сересту на Македонії, Орлик не покидав голяндського шедевра „Телемака“ Фенелона (1719 р.), якого придбав у Швеції. Одного разу, ночуючи в якійсь турецькій хані, Орлик забув цей примірник, другого дня, стурбований, він нотує цей факт в своему Діяріуші й ви-

¹⁾ Бібліографія наших праць про Орлика зібрана: Іван Калинович „Бібліографія українознавства за 1914—1923 р.р. Львів. 1924 стр. 51—52; І. Крип'якевич „Нові праці з історії гетьманщини XVII—XVIII в. З. Н. Г. І. III. т. 144—145 стр. 262.

²⁾ Діяріуш, *passim*. Про цей Діяріуш див. нашу статтю „Діярій Пилипа Орлика“ в львівському журналі „Стара Україна“ (1924, С. 131—136), що виходив в 1924 і 1925 р.р. під редакцією І. Кривецького.

³⁾ Ці вірші вперше видруковано у „Miscellanea sacra Theophani Procopovicz“, 1745, Vratislaviae. Про бібліотеку С. Яворська існує знаменита розвідка С. І. Маслової (Київ, 1914), яку на жаль ми не мали змоги роздобути закордоном.

силася спеціального гінця розшукати й привезти цей бібліофілський скарб.

12 років сидів Орлик інтернований в Солуні й книги були одною з головних утіх цього сумного життя. Діяріуш Орлика є повний нотаток про позичені ним книги чи то у європейських консулів, чи то у французьких місіонерів, чи то у освічених греків. Як справжній бібліофіл, Орлик акуратно віддає позичені ним книги, а коли оден солунський „дідаскал“ „зачитав“ книгу з бібліотеки гетьмана, останній кілька тижнів хвилювався, доки не дістав назад своєї книги. 15 вересня 1723 р. Орлик „хотів бути в Малахія, тутешнього знатного купця, цікавлячись його бібліотекою, яка, кажуть є преславна, але Малахія не було дома“¹⁾. 3-го жовтня Орлик знову нотує, що в нього був з візитою Малахій, який „має у себе порядну бібліотеку“... Нарешті, 10-го жовтня 1723 р. гетьман одвідає цього Малахія й „з насолодою забарився кілька годин в бібліотеці“... „Книжки подібні до живих істот. Оправлені в шкіру, вони тремтять в руках неуків. Pro capiti lectoris habent sua fata libelli—записує Орлик у 1722 р.

22-го березня грецький архимандрит показував Орликові рукопис євангелія св. Йоана на пурпуровому пергаменті III-го століття й Орлик нотує в Діяріуші: „оцей блідий пергамент викликає чари минулого, думу та мрії тих людей“...

У червні 1724 р. в Солуню лютувала страшна пошесть—чума, від якої сотні людей гинули. Орлик зі своїм оточенням рішив виїхати на село, чому противився мула. Після довгих перемов, дуже неприємних для Орлика, й допомоги англійського консула, Орлик вибрався до села Галацїти біля Солуню. Приїхав він туди в сумному настрою, вістки зі Солуню були погані, але негайно пише до друзів французів, щоби вислали йому літературу. 3 червня (нов. ст.) нотує в „Діяріуші“: „...Я одержав через французького пекаря листа від ксендзя сюперйора єзуїтів, який прислав мені також нову латинську книжку in octavo, в якій знаходяться промови на різні теми володарів Європи, їх міністрів і послів“...

Подібних цитат можна було б ще більше навести, але й з наведених видно, що Пилип Орлик був справжній бібліофіл. Наприкінці не можна тут не додати цікавий факт, що Орлик причинився деяким чином до улаштування грецького відділу французької королівської бібліотеки, тепер національної. Орлик мав приятеля, одного протосингела зі Синайської гори, українця з походження, зі Львова, який раз у раз приїжджав до Солуню збирати датки й жив у господі Орлика. Була це людина освічена й дуже шанована гетьманом. З другого боку, в Солуні Орлик приятелював з французьким місіонером, вченим ізуїтом Сусіє, якого брат завідував грецьким відділом Паризької Королівської бібліотеки. Протосингел синайський в своїх листах до Орлика часто покликався на грецькі рукописи синайської бібліотеки, останній передавав їх зміст ізуїтові Сусіє, який в свою чергу писав про це в Париж. Там вельми зацікавилися Синайською бібліотекою. почалося листування з Орликом, який зі свого боку писав до Синаю. В решті 9 жовтня 1729 р. (н. с.) Орлик дістав від синайського протосингела повний спис грецьких книжок і рукописів монастирської бібліотеки. Спис цей переслали до Парижа, де потім через Орлика й українського консула в Солуні замовили копії деяких синайських рукописів, а деякі книжки купили²⁾.

¹⁾ З виготовленого нами до друку Діяріуша.

²⁾ Я не мав досі змоги перевірити в архівах паризької бібліотеки, чи збереглися там сліди цього епізоду, про який Орлик розповідає в своєму Діяріуші.

Орлик був справжній бібліофіл і тому, що не тільки кохався в гарній книзі, але читав, перечитував її. Це був глибокий ерудит. Він знав чимало мов. Не кажемо вже про польську, українську, російську й латинську. Цю останню знав просто знаменито й не якось там макаронічну латинь, так розповсюджену тоді, а латинь Цицерона й Горація. Для кожного класика перечитувати латинь Орлика — справжня насолода.

Вже на еміграції Орлик дуже добре вивчив французьку мову й з радістю констатує в Діаріуші свої успіхи в цій мові чи то в формі числених листів, чи то перекладом з французького на польську мову історії грецької схізми, написану забутим сьогодні французьким езуїтом Maimbourg'ом. З франко-італійським і латинсько-італійським словниками Орлик вивчив італійську мову. Знав також „геленську мову“ і вільно розмовляв новогрецькою, болгарською й сербською мовами.

15-го січня 1723 р. „зі свічкою у ночі“ Орлик читає французьку „реляцію“, а цілий лютий того ж року по ночах читає й перечитує „з захопленням“ вісім томів Золотоуста. Ніколи Орлик не забуває відмітити в своїх знайомих ерудицію.

Докази ерудиції Орлика заховалися в нотатках, що Орлик робив на сторінках свого Діаріушу, в численних його листах і політичних меморіялах до різних європейських достойників. Не місце тут вичерпати зміст цих нотаток, скажемо лише, що ерудиція Орлика була дуже широка й він загалом любив, де тільки міг, блиснути добірною цитатою: старий ритор Київської Академії, автор панігіриків відчувався в Орлику до кінця його життя.

Ерудиція Орлика йшла в царину теології, історії та політики, менш в область красного письменства, як не лічити творів ораторів, до яких він мав справжню слабкість. Відмінна риса орликівської ерудиції, це те, що він нотує уривки з цитати, з книг, які так чи інакше можна було пристосувати до його особистого життя й до долі його політичної акції. Під цим поглядом дуже характерні нотатки Орлика з псалтиру, Еклезіяста, книги Соломона й творів Августина, улюбленого автора гетьмана, який посідав знаменитим виданням Августина, що зробили бенедиктинці у 1679 р. in fol. Видання це має тисячу сторінок дрібного друку в дві шпальти.

Ораторські твори Флешіє, відомого французького єпископа (1632—1710), Босює, не кажучи вже про ораторів класиків і отців церкви, твори Шекспіра, майже невідомого тоді ще в Європі, Данте¹⁾ Овідій, Вергілій, Декарт, Паскаль, Мол'єр, Ляфонтен, Монтеск'є, Лярошфуко, Фенелон, Теогніс, Геродот, Страбон, Тацит, Цицерон, Пліній, Сенека, Ляйбніц, Годен, Пуфендорф, Юст Липсій...—ось славетні імена, з яких черпала ерудиція Орлика.

„Dis moi qui tu hantes, je te dirai qui tu es“—кажуть французи. Пристосовувавши цей справедливий вираз до імен, куди йшла ерудиція Орлика, ми матимемо справжнє його культурне обличчя.

III. Бібліотека Орлика.

„Вона займала найбільшу кімнату з трьома вікнами в сад і двома столами“,—писав Орлик в своєму Діаріуші.

¹⁾ Див. наше „L'atamanno ucraino Filippo Orlik su Dante“ в Римському „Europa orientale“ за 1924 р.

„Знаючи характер гетьмана, його акуратність навіть педантичність треба бути певним, що книги, які зберігалися у нього, були всі перенумеровані, скаталоговані“,—таке писали ми 6 років тому¹⁾. Тоді це було нашою гіпотезою, щасливий випадок після цього нам допоміг і тепер маємо змогу не лише підтвердити цю гіпотезу, але й подати читачам „Бібліологічних Вістей“ каталог, хоч і не повний, бібліотеки П. Орлика.

Родинний архів Дентевілів у Франції, нащадків дружини Григора Орлика, сина гетьмана, переховує цей каталог²⁾.

Насамперед треба зазначити, що мова йде про бібліотеку, яку Пилип Орлик придбав вже на еміграції від Стокгольму до Солуню й від Солуню до Яс. Це мабуть і причинилося до того, що в каталозі не зустрічаємо славянської літератури, може й були вони в бібліотеці, але зникли разом з іншими паперами Орлика, яких ми не могли відшукати сліду³⁾.

Рукописний каталог бібліотеки Орлика писаний рукою сина його Григора, скопійований з оригіналу батька, це зошит in folio, під назвою „Catalogus Bibliothecae Orlikinae, 1738“. З цієї дати бачимо, що каталог складено самим Пилипом Орликом. Рукопис мав 44 картки, але, на превеликий жаль, більшість цих карток бракує в рукопису, яка тепер міститься в собі лише... 9 карток. Зрозуміло, що каталог, який подаємо, не є повний.

Не без зворушення ми оглядали цей каталог в оден з літніх днів 1925 року в замку Дентевілів. Постать Орлика була перед нашими очима. Бо хто з друзів книги не знає, що найвищою насолодою бібліофіла є самому складати каталог своєї бібліотеки. Цю насолоду Орлик переживав десь між Ясами й Бендерами, насолоду, що найкраще обмалював Анатоль Франс в своєму романі „Сільвестр Бонар“. Всі бібліофіли розуміють і відчують цю насолоду.

А тепер розкриємо самий каталог. На щастя титульна сторінка зберіглася й з неї бачимо, що бібліотеку було поділено на 7 відділів, а саме: 1) теологія, 2) римські й грецькі класики, 3) політичні письменники, 4) історія та філософія, 5) світські автори (література), 6) книги про Україну й про Польщу, 7) журнали й газети, (номенклатура у рукопису латинська).

Далі подаємо in extenso самий рукопис, а в дужках наші доповнення.

¹⁾ „В книгозбірні гетьмана Орлика“ у „Літер.-наук. Вістн.“ 1923-XI.

²⁾ Про цей архів див. наше „П. Орлик. Вивід. прав України“. Львівська „Стара Україна“ 1925, й окрема відбитка.

³⁾ Для тих, що незнайомі з моїми попередніми статтями, нагадую тут коротко долю орликівських паперів. Гетьман помер 26-го травня 1742 р. у Ясах. Літом 1743 р. син його Григор, старшина й дипломат французької служби, зайнявся розшуками батьківських паперів. Але з Яс прийшли вістки, що там не має жодних паперів. Тоді Григор Орлик написав французькому урядові: „...я тільки що довідався, що всі папери мого батька зникли. Це має бути, без сумніву, якимсь злочином, бо батко весь час надзвичайно ховав всі папери й документи—вони мають першорядне значіння для козацької нації й Франції: як ці папери дісталися росіянам, горі тоді нашим прихильникам на Україні. „Папери свої Пилип Орлик, помираючи, передав господареві Маврокордатові, який чомусь не повідомив ні Григора, ні французького амбасадора в Царгороді. Тільки 11 лютого 1744 р. Маврокордато переслав папери до французького амбасадора. Але це була лише незначна частина всіх орликівських паперів, в чому переконався Григор Орлик, коли в травні 1744 р. прибув до Царгороду. Тільки 12 років пізніше якийсь французький купець, що мав комерційні зносини з Маврокордато, передав Григорові ті папери, що ми відшукали в архіві франц. мін. закр. справ і в родинному архіві Дентевілів, у замку на Марні (Дружина Григора Орлика була з роду Дентевілів). Але з листування Григора відоме, що у Орлика малися ще інші численні папери. Про них нам не пощастило нічого довідатися.

1) Теологія.

- Giuseppe Agostino. Commentarii in primam partem Summae S. Thomae. 1643. 2 vol. fol. (Palerme).
- Vitae ac elogia XII patrum auctore Joanne Andrea Alberto. 1638. 8°. (Taurini, apud Tismam et Zavattam).
- L'Alcoran des cordeliers tout en latin qu'en françois, tiré du g-d livre des conformités, jadis composé par frère Barthelemi de Pise. Par Erasmus Alberus. Traduit en françois par Conrade Bade. 1734. 2 vol. 12°.
- Histoire générale des cardinaux. Par Antoine Aubery. 1642—1649, 5 vol. 4°. (Paris).
- La Monarchie des Hebreux. Traduit de l'espagnol par Antoine de la Barre. de Beaumarchais. 1727. 12°. (La Haye, Albert et Van der Kloot).
- Giovanni Cavalleri. Galleria de sommi pontefici, patriarchi, archivescovi e vescovi dell ordine de'Predicatori. 1696. 4°. (Benevento).
- La vie de Notre Seigneur Jesus-Christ, tirée des quatre évangelistes, entremêlées de notes historiques par le R. P. Jean Croiset. 1723. 12°. (Lyon).
- Joannes Chenu. Chronologica historia archiepiscoporum bituricensium et Aquitanarum primatum. 1621. 4°.
- Ioannes Vastorius Vitis. aquilonia. 1623. fol. (Coloniae Agrippinae).
- Jouet. L'Histoire du Religion de tous les Royaumes du Monde. 1710. 4 vol. 12°. (Paris).
- (Далі немає сторінок цього відділу)

2) Римські й грецькі класики.

- Aristotelis opera omnia graece et latine doctissimorum virorum interpretatione et notis emendatissima Guillelmus Du Vallius. 1654. 4° fol. (Parisiis).
- Marcii Tulli Ciceronis opera quae supersunt omnia. 1724. 2 vol. fol. (Amstelaedami apud R. et C. Westenios).
- M. Tullii Ciceronis opera philosophica. 1689. 4°. (Parisiis apud viduam C. Thibaut).
- La Consolation de Cicéron sur la mort de sa fille Tullia. 1644. 12°. (Paris).
- M. Tullii Ciceronis epistolarum selectarum libri tres. 1709. 8°.
- M. T. Ciceronis de Natura Deorum. 1471. fol. (Venetiis. Великий паритет).
- Demosthenis orationes de Republica ad populum habitae, latio donatae ab Jo. Vincentio Lucchesinio. Romae. 1712. 4°.
- Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX cum interpretatione Laurentii Vallae ex ms. membrana Medicea. 1715. fol. (Lugduni Batavorum apud S. Luchtmans).
- Q. Horatii Flacci Carmina. Nova editio accusata, juxta editionem Elzevirianam. 1725. 12°. (Amstelaedami, ex off. Wetsteniana).
- Lambecius. Collectanea ad Taciti vitam. 1724. 8°. (Hambourg).
- Lucii Annaei Senecae opera. 1672. 3 vol. 12°. (Amstelaedami. Ельзевір).
- Strabonis Rerum Geographicarum libri XVII. 1707. 2 vol. 4°. (Амстердам. Грецький й латинський тексти).
- Suetonii opera et in illa comment. Sam. Pitisci editio II-a. 1715. 2 vol. 4°.
- Vergilii Opera, ex recensione Nic. Heinsii. 1676. 12°. (Ельзевір).
-

3) Політичні письменники.

- Bossuet. Discours sur l'histoire universelle. 1681. 4°. (Paris. Mabre Cramoisy).
- De la manière de negocier avec les souverains par Monsieur de Callières. 1716. 12°. (Paris. M. Brunet).
- Ioan. Francisci Buddei Analecta Historiae philosophicae. 1706. 8°. (Halaе Saxonum).
- P. D'Arity. Les États Empires et Principautez du Monde représentez par la description des pays, moeurs des habitans. 1655. fol. (Genève).
- Comte d'Estrades. Ambassades et negociations en Italie, Angleterre et Hollande depuis 1637 jusqu'en 1662. 1718. 4°. (Amsterdam).
- J. Lipsii opera omnia. 1637. 4 vol. 4°. (Antuerpiae).
- Le parfait ambassadeur, traduit de l'espagnol par Lancelot. 1642. 12°. (Ельзевір).
- Li secreti di stato dei principi dell' Europa. Bologna. 1671. 12°.
- Sam. Puffendorff. De jure naturae et gentium libri octo. 1715. 4°. (Amsterdam).
- Idée d'un prince chrétien et poetique par D. Saavedra. 1669. 12°.
-

4) Історія й філософія.

(Всі сторінки цього відділу знищено).

(Всі сторінки цього відділу знищено).

6) Книги про Україну й Польщу.

Memoires du chevalier Beaujeu contenant les voyages en Pologne. 1698. 12°. (Paris chez Claude Barbin).

Voyage du chevalier de Bellerive au camp du Roi de Suède à Bender. 1712. 8° (Paris).

Martini Broniovii de Biezdzfede, bis in Tartariam nomine Stephani Primi Poloniae regis legati, Tartariae descriptio. 1595. 8°. (Coloniae Agrippinae).

Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne. Par Pierre Chevalier. 1668. 12°. (Paris, chez Claude Barbin).

Martini Cromeri Polonia, sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. 1589. fol. (Coloniae Agrippinae).

Joannis Dlugossi. Historiae polonicae. Libri XII. 1712. 2 vol. fol. (Lipsiae).

Franciscus Erasmus Finx. Neuer Polonischer Florus. 1666. 12°. (Nürnberg). (Справжнє ім'я автора, — C. Mynsicht. (1627—1694).

Les campagnes de Charles XII, roi de Suède, par M-r de Grimaret. 1711. 4 vol. 12°. (La Haye).

Respublica Polonica duobus libris illustrata auctore M. Christophore Hartknoch 1678. 4°. (Lipsiae).

Religiosae Kijovienses cryptae, sive Kijovia subterranea ex nomine atque ad oculus e патерика slavonico detegit M. Johannes Herbinus. 1675. 8°. (genae. Праця Битенберзького Пастора Гербінія, приятеля Інокентія Гізеля, про київські печери).

Histoire de Pologne et de G-d Duché de Lithuanie depuis la fondation de la Monarchie jusques à present. 1698. 12°. (Amsterdam).

Voyage du Sieur de la Motraye en Europe, Asie et Afrique. 1727. 2 vol. fol. (A la Haye chez T. Johnson et J. van Duren. Заголовок повний має до 15 рядків. Це праця Обрі ля Мотрея (1677—1743) французького мандрівника, що перебував у Бендерах під час перебування там Орлика. Пізніше Ля Мотрей бачив Орлика у Швеції. Можливо, що це авторський примірник).

Histoire des Rois de Pologne et du gouvernement de ce Royaume. Par Monsieur Massuet. 1733. 3 vol. 8°. (Amsterdam).

7). Журнали й газети.

Аркушів немає в каталозі, але з Діярішу Орлика ми знаємо, що він спав майже всі головніші тоді французькі, італійські й голандські часописи, з яких є сила витягів в Діярішу.

Сухий цей перелік, але за ним яскраво видко культурну постать Орлика й його духовні інтереси. І хоч як не повний, не з нашої вини, цей перелік, але й так Орлик займе почесне місце поміж українських друзів книги в минулому.

Кінчаючи ці рядки, мимоволі сумуєш, що нічого, навіть на папері, не залишилося від першої бібліотеки Орлика доби Києва й Батурина. І в цьому теж Полтава була „клятим іменем“ для Орлика.

Париж, 26 грудня 1928 р.

Q,12 (1987)

6606

рл

6606

1. Борщак

Пилип Орлик —

КНИЖНИК

у